

آسیب‌شناسی فرهنگی در ایران

دکتر سید رضا صالحی امیری

سرشناسه: صالحی امیری، سیدرضا، ۱۳۴۰ -
عنوان و نام پدیدآور: آسیب‌شناسی فرهنگی در ایران / سیدرضا صالحی امیری.
مشخصات نشر: تهران: ققنوس، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری: ۳۴۳ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۷۸-۰۲۲-۵
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: فهرست منابع
موضوع: فرهنگ
موضوع: سیاست فرهنگی - ایران
موضوع: فرهنگ ایرانی
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۱ ۲۵ص/ HM۶۲۱
رده‌بندی دیویی: ۳۰۶
شماره کتابشناسی ملی: ۲۹۰۴۶۶۲

انتشارات ققنوس

تهران، خیابان انقلاب، خیابان شهیدان، «ارمری»

شماره ۱۱۱، تلفن ۴۰۸۰۴۰ - ۶۸۴۰۸۰۴۰

سید رضا صالحی امیری

آسیب‌شناسی فرهنگی در ایران

چاپ اول

۱۱۰۰ نسخه

۱۳۹۲

چاپ شمشاد

حق چاپ محفوظ است

شابک: ۵-۰۲۲-۲۷۸-۶۰۰-۹۷۸

ISBN: 978 - 600 - 278 - 022 - 5

www.qoqnoos.ir

Printed in Iran

۱۳۰۰۰ تومان

فهرست

پیشگفتار ۱۱

بخش اول: مبانی نظری

۱. تعریف مفهومی فرهنگ ۱۷

۲. ابعاد و جلوه‌های فرهنگ ۲۹

۳. ویژگی‌های اساسی فرهنگ ۳۵

۴. اهمیت فرهنگ ۳۹

۵. کارکردهای فرهنگ ۴۴

۵-۱. انسجام‌بخشی ۴۴

۵-۲. قالب‌ریزی شخصیت ۴۵

۵-۳. سازگاری ۴۶

۵-۴. هویت‌بخشی ۴۷

۶. دیدگاه‌های مختلف در باره فرهنگ ۴۶

۶-۱. دیدگاه مارکسیستی یا دیدگاه تضادگرایان ۴۶

۶-۲. دیدگاه تکامل‌گرایان ۴۸

۶-۳. دیدگاه ساختی ۵۰

- ۵۲..... ۴-۶. دیدگاه کارکردگرایی
- ۵۴..... ۵-۶. دیدگاه عوام‌گرایی فرهنگی
- ۵۶..... ۷. اصطلاح آسیب‌شناسی
- ۶۰..... ۸. آسیب‌شناسی فرهنگی
- ۶۰..... ۸-۱. تعاریف
- ۶۴..... ۸-۲. اهمیت آسیب‌شناسی فرهنگی
- ۶۵..... ۳-۱. روش‌یابی آسیب‌شناسی فرهنگی
- ۷۰..... ۶-۱. فرصت‌های فرهنگی
- ۷۱..... ۱-۱. بدن بریند ایرانی
- ۷۴..... ۹-۲. فرهنگ غنی ایرانی و اسلامی
- ۷۵..... ۹-۳. وجود بهره‌ها و فرهنگی برجسته در کشور
- ۷۵..... ۹-۴. خصوصیت فرهنگ ایرانی
- ۸۱..... ۱۰-۱. عوامل مؤثر در تغییر ارزش‌ها

بخش دوم: آسیب‌شناسی نظام فرهنگی

- ۸۹..... ۱. فقدان مبانی نظری فرهنگی
- ۹۱..... ۲. فقدان اهداف بلندمدت، میان‌مدت و کوتاه‌مدت
- ۹۵..... ۳. فقدان راهبردها و اهداف کلان فرهنگی
- ۹۸..... ۴. شکاف ارزشی میان ارزش‌های رسمی و غیررسمی در عرصه فرهنگ
- ۱۰۱..... ۵. عدم دستیابی به منظومه فرهنگی متعادل و متوازن
- ۱۱۲..... ۶. عدم تعریفی مشخص از مرزهای هویت مشترک در سه حوزه فرهنگی ایرانی، اسلامی و غربی
- ۱۱۵..... ۷. اختلاف در مبانی نظری، فقهی و ارزشی مسائل و تولیدات فرهنگی

۸. اختلال در ساختار نظام فرهنگی ۱۱۸
- ۱-۸. عدم تناسب ساختار فرهنگ ایرانی منطبق با اکولوژی فرهنگی ۱۱۸
- ۲-۸. نگاه ابزاری به فرهنگ ۱۱۹
- ۳-۸. فقدان الگو و اسطوره‌های فرهنگی ۱۱۹
۹. فقدان نگرش مبتنی بر سرمایه‌گذاری در عرصه فرهنگی ۱۲۱
۱۰. مداخله حداکثری دولت در عرصه فرهنگی ۱۲۳
- ۱-۱۱. نسبت دولت و فرهنگ ۱۲۴
۱۱. عدم رویایی، صنعت فرهنگی در مقابل موج تقاضاهای فرهنگی .. ۱۲۷
۱۲. وجود بهرهای موازی فرهنگی در کشور ۱۳۰
۱۳. عدم توجه به گسترش نهادهای مدنی فرهنگی ۱۳۳
۱۴. فقر کادرهای تخصصی و فرهنگی ۱۳۵
۱۵. عدم بهره‌مندی از ابزارها و سازوکار در سازمان‌های فرهنگی ... ۱۳۸
۱۶. ناکارآمدی ساختار ادارات و سازمان‌های فرهنگی ۱۴۰
۱۷. ضعف یا ناکارآمدی ساختاری ۱۴۲
۱۸. عدم توجه لازم به مقوله پژوهش در عرصه فرهنگی و دست‌انداختن به استغذاری و ۱۴۴
- برنامه‌ریزی فرهنگی ۱۴۴
۱۹. سیاست‌زدگی افراطی در عرصه فرهنگ ۱۴۶
۲۰. تأخر فرهنگی و عدم درک صحیح تحولات محیطی ۱۴۸
۲۱. عدم تبادل، تعامل و انتقال فرهنگی با نظام جهانی ۱۵۰
۲۲. اختلال فرهنگی ۱۵۲
۲۳. فقدان بستر و فضای لازم برای پویایی فرهنگی ۱۵۴
۲۴. بی‌ثباتی فرهنگی (ناامنی فرهنگی) ۱۵۷
۲۵. انسداد فرهنگی ۱۶۰
۲۶. انفعال یا تسلیم فرهنگی ۱۶۳

۲۷. مشتری‌محوری و فقدان ماهیت فرهنگی (مهندسی ارزش) .. ۱۶۵
۲۸. انعطاف‌ناپذیری فضای فرهنگی ۱۶۷
۲۹. عدم انطباق عملکرد مدیران و حاملان فرهنگ با راهبردهای فرهنگی ۱۶۹
۳۰. عدم انطباق تقاضای فرهنگی با تولیدات فرهنگی ۱۷۰
۳۱. ضعف آستانه تحمل فرهنگی ۱۷۲
۳۲. است‌زدگی نهادهای فرهنگی ۱۷۴
۳۳. تعدیل وظایف نهادهای فرهنگی ۱۷۷
۳۴. عدم بایستی و تحول‌پذیری سیستم فرهنگی ۱۷۹
۳۵. فقدان الزام و مدل‌های مطلوب فرهنگی ۱۸۲
۳۶. فقدان کارایی نهادی نظارتی و سیاستگذاری فرهنگی ۱۸۴
۳۷. فقدان نگرش بلندمدت به پدیده‌های فرهنگی ۱۹۱
۳۸. عدم انسجام ارگانیک میان نهادهای فرهنگی (فقدان یکپارچگی) ۱۹۳
۳۹. عدم ارتباط ارگانیک میان نهادهای فرهنگی و نهادهای علمی ۱۹۵
۴۰. فقدان تولید و بازتولید فرهنگی ۱۹۷
۴۱. عدم درک صحیح مدیران فرهنگی از مولفه‌های فرهنگی ۱۹۹
۴۲. فقدان ثبات در مدیریت فرهنگی ۲۰۰
۴۳. فقدان آموزش فرهنگی ۲۰۱

بخش سوم: آسیب‌شناسی سازمان‌ها و نهادهای فرهنگی

- مقدمه ۲۰۵
۱. شناخت اجمالی سازمان‌ها، نهادهای فرهنگی و کارکردهای آن ۲۰۷
 - ۱-۱. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ۲۰۷
 - ۲-۱. سازمان تربیت بدنی ۲۱۳
 - ۳-۱. کمیته ملی المپیک ایران ۲۱۴

- ۴-۱. بخش‌های ورزشی در کشور..... ۲۱۷
- ۵-۱. سازمان صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران..... ۲۲۹
- ۶-۱. سازمان تبلیغات اسلامی..... ۲۴۸
- ۷-۱. سازمان اوقاف و امور خیریه..... ۲۵۶
- ۸-۱. سازمان ملی جوانان..... ۲۶۳
- ۹-۱. جهاد دانشگاهی..... ۲۶۶
- ۱۰-۱. سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی..... ۲۷۴
- ۱۱-۱. سازمان خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران..... ۲۸۴
- ۱۱-۱. کمیته ملی جمهوری اسلامی ایران..... ۲۹۲
- ۱۳-۱. شورای هماهنگی تبلیغات اسلامی..... ۲۹۸
۲. دلایل ناکارآمدی نهاد فرهنگی..... ۳۰۶
 - ۱-۲. فقدان استراتژی فرهنگی..... ۳۰۶
 - ۲-۲. فقدان اهداف بلندمدت، میان‌مدت و کوتاه‌مدت..... ۳۰۷
 - ۳-۲. فقر کادرهای تخصصی فرهنگی..... ۳۰۷
 - ۴-۲. عدم آموزش کادر فرهنگی..... ۳۰۸
 - ۵-۲. ناکارآمدی ساختاری فرهنگی..... ۳۰۸
 - ۶-۲. عدم پویایی و تحول‌پذیری نظام فرهنگی..... ۳۰۸
 - ۷-۲. عدم بهره‌مندی از ابزار و تکنولوژی در سازمان فرهنگی..... ۳۰۹
 - ۸-۲. اقدامات موازی نهادهای فرهنگی با یکدیگر..... ۳۰۹
 - ۹-۲. فقدان نگرش بلندمدت به پدیده‌های فرهنگی..... ۳۰۹
 - ۱۰-۲. عدم درک صحیح مدیران فرهنگی از تحولات محیط فرهنگی..... ۳۱۰
 - ۱۱-۲. میل به اهداف غیرذاتی..... ۳۱۰
 - ۱۲-۲. عدم انسجام ارگانیک نهادهای فرهنگی (فقدان یکپارچگی)..... ۳۱۰
 - ۱۳-۲. عدم ارتباط ارگانیک میان نهادهای فرهنگی و نهادهای علمی..... ۳۱۰
 - ۱۴-۲. انفعال در مقابل تحولات فرهنگی جهان (تسلیم فرهنگی)..... ۳۱۰

- ۱۵-۲. فقدان الگو و مدل‌های مطلوب فرهنگی ۳۱۱
- ۱۶-۲. سیاست‌زدگی نهادهای فرهنگی ۳۱۱
- ۱۷-۲. شکاف میان ارزش‌های رسمی و غیررسمی در عرصه فرهنگ ۳۱۱
- ۱۸-۲. عدم توجه به نهادهای مدنی فرهنگی ۳۱۲
- ۱۹-۲. ساختار اداری معیوب نهادهای فرهنگی ۳۱۲
- ۲۰-۲. فقدان تولید و بازتولید فرهنگی ۳۱۳

بخش چهارم: سیاست‌ها، راهبردها و برنامه‌ها

۳۱۷. مفهومی سازی ۳۱۷
۱. روش‌های پیشگیری و مواجهه با آسیب‌ها ۳۱۸
- ۱-۱. شیوه‌های مدیریت ۳۱۸
- ۲-۱. سیاست‌های ملی مواجهه با آسیب‌های فرهنگی ۳۲۲
۲. سیاست‌ها و راهبردهای کلان فرهنگی برای مواجهه با آسیب‌ها ... ۳۳۰
- ۱-۲. اصلاح ساختار و نظام مدیریت فرهنگی ۳۳۰
- ۲-۲. رونق بخشیدن به اقتصاد فرهنگ ۳۳۰
- ۳-۲. تقویت تعامل فرهنگ با سایر بخش‌ها ۳۳۱
- ۴-۲. توسعه فناوری‌های نوین فرهنگی ۳۳۱
- ۵-۲. تعامل با فرهنگ‌های جهان ۳۳۱
- ۶-۲. توسعه زیرساخت‌های بخش فرهنگ ۳۳۱
- ۷-۲. گسترش نهادهای مردمی بخش فرهنگ ۳۳۱
- ۸-۲. صیانت از باورهای دینی و ترویج آن‌ها ۳۳۲
- ۹-۲. تأمین امنیت فرهنگی ۳۳۳
- ۱۰-۲. احیای ایران فرهنگی ۳۳۳

پیشگفتار

فرهنگ ایران، با سابقه و تاریخ تمدن و فرهنگی عظیم، یکی از غنی‌ترین فرهنگ‌های جهان معاصر است. اگرچه بسیاری از صاحب‌نظران این حوزه تاریخ تمدن و میراث فرهنگی ایران را جزیره‌ای کشور برتر دنیا می‌دانند، ولی بر اساس مستندات تاریخی و عناصر مادی و معنوی فرهنگ، ایران یکی از سه تمدن برتر عصر حاضر است. با کمال تأسب، تصویر سیاسی‌ای که از ایران بزرگ در افکار عمومی جهانیان شکل گرفته باعث شناخت این تمدن ریشه‌دار و فرهنگ غنی شده است. اگر تصویر فرهنگی و تمدنی و تاریخ عظیم این سرزمین برای جهانیان مکشوف گردد، تعالی علی غم همه چالش‌ها، مشکلات و نارسایی‌های موجود، نگاه جهانیان دستخوش تغییرات اساسی خواهد شد. در این زمان، همگان در برابر تاریخ و تمدن و میراث و غنای فرهنگی این ملت سر تعظیم و تکریم فرو خواهند آورد. در این کتاب ضمن اذعان به ضرورت تدوین ده‌ها و بلکه صدها جلد کتاب در خصوص فرصت‌های فرهنگی و تمدنی ایران، این سؤال مورد بررسی قرار می‌گیرد که اساساً نظام فرهنگی ایران با چه آسیب‌هایی مواجه است و راه‌حل‌های کاهش آسیب‌ها یا تبدیل آن‌ها به فرصت‌ها کدام است؟

بی‌شک ایران نیز به مانند بسیاری از کشورهای در حال گذار از جامعه سنتی به مدرن، با تضادها و تغییراتی در عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و... مواجه است. در خصوص عدم تعادل و تطابق ارزش‌های رسمی و غیررسمی و رشد ناهماهنگ عناصر مادی و غیرمادی میان عرصه فرهنگ با سایر حوزه‌ها، با پدیده‌ای به نام تأخر فرهنگی راجهیم. این تأخر، خود به زمینه‌ای برای بروز چالش‌ها و آسیب‌هایی در عرصه فرهنگی تبدیل شده است. این آسیب‌ها در ده حوزه نمایان هستند:

- الف) حوزه نظری، اندیشگی و نخبگی فرهنگ؛
- ب) حوزه سیاستگذاری فرهنگی؛
- ج) حوزه مدیریت فرهنگی؛
- د) حوزه سازمان‌های فرهنگی؛
- ه) حوزه هدفگذاری برنامه‌ریزی فرهنگی؛
- و) حوزه تقنینی (قانونگذاری) فرهنگی؛
- ز) آسیب‌شناسی ناشی از کاربرد (کارآمدی) نظام فرهنگی؛
- ح) آسیب‌شناسی ناشی از منابع انسانی متخصص، پویا، کارآمد و بالانگیزه؛
- ط) آسیب‌شناسی ناشی از نظام آموزش فرهنگی؛
- ی) آسیب‌شناسی ناشی از عدم سرمایه‌گذاری، بسترسازی و حمایت دولت در عرصه فرهنگی.

در این کتاب به صورت اجمالی به توصیف و تحلیل این پدیده‌ها می‌پردازیم. گرچه انگیزه اصلی ما، پردازش بنیادی این حوزه‌ها با روشی خاص (روندشناسی، آسیب‌شناسی، علت‌شناسی، ماهیت‌شناسی، پیامدشناسی، آینده‌شناسی و راهبردشناسی) بوده است، به دلیل گستردگی مباحث این مجال فراهم نشده است. انتظار می‌رود همه صاحب‌نظران این عرصه با

پرداختن به این مسئله حیاتی، جامعه علمی و مدیریتی را بهره‌مند سازند. مقصود از آسیب‌شناسی فرهنگی، اوضاعی است که اکثر نخبگان یا جامعه وجود آن را محل توسعه و اعتلای فرهنگی می‌دانند و رفع آن را یک ضرورت تلقی می‌کنند. به تعبیر دیگر، هر گونه شکاف، اختلال یا اختلاف میان ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی رسمی و اوضاع عینی زیست فرهنگی جامعه، در حقیقت ظهور نوعی آسیب فرهنگی است که نظام فرهنگی نیازمند مدیریت آن و ارائه پاسخ مناسب برای رفع آن است. به دیگر سخن، آسیب فرهنگی، وضعی است که در آن ساختارها، ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی جامعه دچار اختلال و نارسایی می‌شوند و اکثر جامعه، وجود و گسترش آن پدیده‌ها را زیانبار دانسته، خروج از آن اوضاع را ضرورتی اساسی تلقی می‌کنند.

آسیب‌شناسی نظام فرهنگی در حقیقت نوعی عدم تعادل، بی‌انسجامی و ناکارآمدی در عرصه فرهنگی است که نظام فرهنگی را از دستیابی به توسعه و ارتقا بازمی‌دارد.

در تبیین مفهوم آسیب‌شناسی در باب حاضر از میان مفاهیم «مسئله»، «آسیب»، «تهدید» و «بحران»، به مفهوم «آسیب» اکتفا شده است، چراکه به نظر نگارنده مجموعه چالش‌ها و تهدیدهای فرهنگی نظام، از سطح «مسئله» عبور کرده، به سطح «آسیب» رسیده است. ولی توضیحی که تا ظهور «بحران» راهی طولانی در پیش داریم. بنابراین، در صورتی که سطح مسئله به چالش فرهنگی پاسخ داده نشود، باید منتظر آسیب فرهنگی در صورتی که آسیب فرهنگی با الگوی مطلوب پاسخ داده نشود، باید منتظر ظهور تهدیدهای فرهنگی و، در نهایت، بحران فرهنگی بود. بنابراین، ضرورت توجه اساسی به حل آسیب‌های فرهنگی و تبدیل آن‌ها به مسئله و طراحی الگوی مدیریتی مطلوب و منسجمی برای حل آسیب‌ها، ضرورتی انکارناپذیر است. در غیر این صورت، باید خسارات سنگینی را در عرصه‌های دیگر متحمل شویم.

بخش اول کتاب که شامل مبانی نظری است، از یک سو به تعریف مفهومی فرهنگ، شامل ابعاد و جلوه‌های فرهنگ، ویژگی‌های اساسی فرهنگ، اهمیت فرهنگ، کارکردهای فرهنگ و دیدگاه‌های مختلف در باره فرهنگ و، از سوی دیگر، به آسیب‌شناسی و آسیب‌شناسی فرهنگی و اهمیت و روش‌شناسی آسیب‌شناسی فرهنگی می‌پردازد. بخش دوم به آسیب‌شناسی نظام فرهنگی در قالب ۴۳ آسیب می‌پردازد. بخش سوم به آسیب‌شناسی و معرفی سازمان‌ها، نهادهای فرهنگی و کارکردهای آن اختصاص دارد. و در بخش چهارم به نتیجه‌گیری و ارائه راهکار پرداخته شده است.

قطعا این اثر خالی از نقیصه نیست و انتظار می‌رود که دلسوزان عرصه فرهنگ با اغماص از آن‌ها نگذارد.

در پایان، از همه عزیزانی که در جمع‌آوری و تدوین این منبع با این جانب همکاری داشته‌اند، صمیمانه تشکر می‌کنم.

سید رضا صالحی امیری

پاییز ۱۳۹۰